

UZ SPINTRIJU IZ SALONE U SPLITSKOM ARHEOLOŠKOM MUZEJU

ZRINKA BULJEVIĆ
Arheološki muzej
Zrinsko-Frankopanska 25
HR 21000 Split
zrinka.buljevic@armus.hr

UDK: 904:737.3](497.5 Solin)"652"
737.3"-05/-04"

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Primljeno / Received: 2008-03-08

Spintrije su tesere koje na aversu imaju erotsku scenu između dvoje ili dvojice aktera, a na reversu, u lovorovu vijencu s točkastom bordurom, jedan rimski broj od I do XVI, kojemu ponekad prethodi slovo A. S obzirom na utvrđenu vezu spintrija, odnosno erotskih tesera i onih s carskim likovima, odriče im se namjena platežnog sredstva u bordelima, i drugdje, pozornost se prebacuje na revers, odnosno broj i drži ih se žetonima za igru. Dosada su bile više ili manje poznate dvije spintrije iz Hrvatske, ona iz Majsana (otočić u Pelješkom kanalu; Sl. 3-4) i ona iz Narone (Vid; Sl. 5-6), obje brončane. Za razliku od tih dviju, a čini se i od svih drugih, salonitanska spintrija je keramička, nije dakle službeno proizvedena u istoj, rimskoj, kovnici s drugima. Unikatna je dakle kao i modenska spintrija koja se, napravljena lijevanjem bakra i pozlaćena, može pripisati radu jednog zlatara. Keramičku spintriju iz Salone moguće je netko privatno proizveo reproducirajući original, a iz istih razloga zbog kojih su bile proizvođene i metalne spintrije.

KLJUČNE RIJEČI: *spintrija, tesera, erotska scena, Salona*

SPINTRIJA (Sl. 1-2):

- inv. br.: 38407
- materijal: keramika
- dimenzije: pr. 2,8 – 2,96 cm; deb. 0,86 cm
- mjesto nalaza: Salona
- datacija: 22. – oko 50. g. po. Kr.
- 2005. g. otkupljena od Ante Grčića, prof.
- opis: kružna keramička *tessera* s erotskom scenom između muškarca i žene na krevetu s baldahinom na aversu, te brojem V u lovorovu vijencu s unutrašnjom točkastom bordurom na reversu; žena leži na leđima oslonjena na lijevu ruku, dok desnom drži koljeno uzdignute, u koljenu savijene desne noge, muškarac u itifaličnom stanju, oslonjen na lijevi bok s obje pružene noge, desnom rukom drži njezin desni gležanj prilazeći joj bočno
- analogije: M. BERNHART, 1926., T. 33, 13; na reversu XIII; T. V. BUTTREY, 1973., T. 3, 13; J. D. BATESON, 1991, 387, 390, H (Hunter Coin Cabinet, Hunterian Museum, Glasgow), T. LXXXV, 24 i T. LXXXVI, 25; na reversu su brojevi V i XV; B. SIMONETTA – R. RIVA, 1981., 7, 13, scena 12 (Buttrey 13), žig A, RV – VIII, 15, 169 i RV – XIII, 2, 254; 13, 5243; 15, 173; T. V, scena 12; na reversu je broj VIII; <http://commons.wikimedia>.

org/wiki/Image:Spintriae_aus_Pompeji.jpg; na reversu je broj XIII; http://www.eroscoins.com/spintrien_popup.phtml?BILD=popup_Spintrie-14-gross.jpg; na reversu je broj XIII; http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:Spintriae_002.jpg; na reversu je broj V; http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:Spintriae_006.jpg; na reversu je broj V.

Spintrija je posebna pseudonovčana skupina među tesarama izrađivanima od bronce, mjedi, bakra, olova, kosti, stakla ili keramike,¹ stoga je predmet interesa uglavnom numizmatičara. Spintrije na aversu imaju erotsku scenu između dvoje ili dvojice aktera, a na reversu, u lovorovu vijencu s točkastom bordurom jedan rimski broj od I do XVI, kojemu ponekad prethodi slovo A; iznimke su rijetke i spintrije kojima je revers drugačiji, primjerice s brojem većim od XVI, po svoj prilici nisu autentične.²

Spintrije su dakle tesere, a zbog prikaza na aversu nazivaju ih i erotskim tesarama, kako je još 1862. predložio Cohen.³ Zašto spintrije? Naziv je, što nije izoliran slučaj u arheologiji, arbitraran; nije dakle izvoran, veoma je star i znakovit. Drži se da su tim predmetima nadjenuli ime renesansni antikvari koji su poznavali, kako rečene predmete tako i pisane izvore u kojima se spominju spintrije, a koje su očito zbog nečega povezali.⁴ Poznavali su Svetonijevo i Tacitovo djelo, *Dvanaest rimskih careva*⁵ i *Anali*.⁶ I Svetonije i Tacit međutim riječju *spintriae* označavaju ljude. Riječ je do renesanse najvjerojatnije izgubila izvorno značenje, ali je aluzija na erotsko ostala ili je zamijećena pa je poslužila u imenovanju predmeta za koje se nije znalo čemu su zapravo služili.⁷ Rečeni su antikvari u prikazanim osobama u različitim seksualnim pozama možda vidjeli careve miljenike iz Svetonijeva i Tacitova navoda.⁸ Na temelju etimologije riječi *spintria* ili, u latinskom pisanju i *spinthria* (od grčkog σπινθήρ, σφιγκτήρ, ili σφίγκτης),⁹ u kojoj

* Čestitam akademiku Cambiju sedamdesetu obljetnicu sa željama za dobro zdravlje i daljnje uspjehe u radu, uz zahvale na suradnji sa splitskim Arheološkim muzejom u kojemu je bio od vježbenika do ravnatelja, do odlaska na Sveučilište, potom u Upravno vijeće Muzeja. Često se u Muzeju, u arheološkom i u muzeološkom radu oslanjamo na njegovo znanje, sjećanje i volju da pomogne. Spintrija koju ovdje prvi put objavljujemo upravo je njegovim posredovanjem 2005. godine nabavljena za Muzej.

¹ P. KOS, 1998, 331, 345.

² J. D. BATESON, 1991, H, 17, 31 i 30, 388; J. D. BATESON, 1991, 391, bilj. 12; B. SIMONETTA – R. RIVA, 1981; R. MARTINI, 1997, 5, bilj. 10 i 11.

³ B. SIMONETTA – R. RIVA, 1981, 14, bilj. 10.

⁴ B. SIMONETTA – R. RIVA, 1981, 6, 14, bilj. 11; C. L. MURISON, 1987., 99; L. JACOBELLI, 1997, 2, 3; B. TALVACCHIA, 1999, 58; F. BENASI – N. GIORDANI – C. POGGI, 2003, 256, bilj. 32; G. FISHBURN, 2007, 5.

⁵ E. CHAMPLIN, 2006, 6-7; SVETONIJE, *Dvanaest rimskih careva*, Tiberije, 43: Secessu vero Caprensi etiam sellaria excogitavit, sedem arcanarum libidinum, in quam ullique conquisiti puellarum et exoletorum greges monstrosique concubitus repertores, quos spintrias appellabat, triplici serie connexi, in vicem incestarent coram ipso, ut aspectu deficientis libidines excitaret. Cubicula plurifariam disposita tabellis ac sigillis lascivissimarum picturarum et figurarum adornavit librisque Elephantidis instruxit, ne cui in opera edenda exemplar imperatae schemae deesset: U samoći na Kapreji izmislio je također sobu s ležajima kao mjesto

za tajne razvratnosti, kamo je sa svih strana skupio rulju djevojaka i razvratnih dječaka te izumitelje protuprirodnog bluda; te je dječake nazvao "sputancima" ("spintrije"); njih bi po trojicu vezao u krug da se pred njim međusobno zadovoljavaju kako bi, gledajući taj prizor, pobuđivao svoje otupjele strasti. Po spavaonicama, kojekuda razmještenim, postavio je slike i kipove najbesramnijih prizora i likova te ih popratio spisima Elefantide da bi svaki kod obavljanja posla imao pri ruci uzorak za propisani oblik.

⁶ E. CHAMPLIN, 2006, 6; TACIT, K., *Anali*, VI. 1: Tuncque primum ignota antea vocabula reperta sunt sellariorum et spintriarum ex foeditate loci ac multiplici patientia: A tada su po prvi put izmišljena i prije toga nepoznata imena selarija i spintrija, prema ogavnosti mjesta i mnogostrukom podavanju.

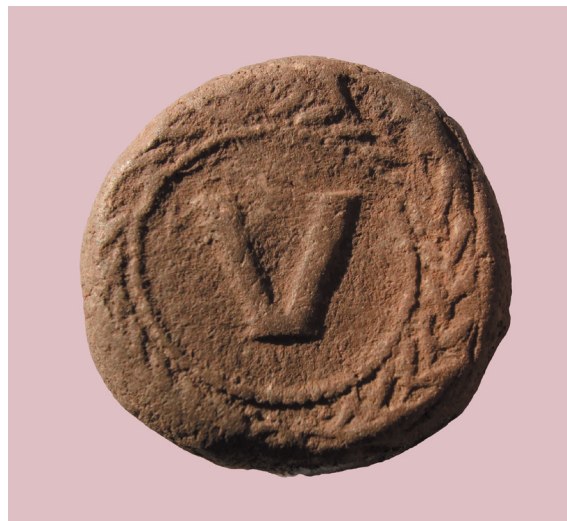
⁷ Osim Svetonijeva navoda u Tiberiju vidi i: SVETONIJE, *Dvanaest rimskih careva*, Vitelije, 3: Djetinjstvo i prve mladenačke godine proveo je na Kapreji među Tiberijevim razvratnicima te je i sam doživotno nosio pogrdni nadimak Spintrija; mislilo se također da je njegova tjelesna dražest bila početak i uzrok napredovanju njegova oca; Pueritiam primamque adulescentiam Capreis egit inter Tiberiana scorta, et ipse perpetuo spintriae cognomine notatus existimatusque corporis gratia initium et causa incrementorum patri fuisse

⁸ F. BENASI – N. GIORDANI – C. POGGI, 2003, 256.

⁹ Nešto što veže odnosno steže; sfinkter je u medicinskom značenju *kružni stezni mišić*; derivat je termina za mišić koji kontrolira analni otvor i stoga konotacija analnog snošaja: E. CHAMPLIN, 2006, 11, 14.

Sl. 1. Spintrija iz Salone, avers (foto Z. Buljević).
Fig. 1. Spintria from Salona, obverse, Photo by: Z. Buljević.

Sl. 2. Spintrija iz Salone, revers (foto Z. Buljević).
Fig. 2. Spintria from Salona, reverse, Photo by: Z. Buljević.

se vidjela aluzija na analni seks, dugo se držalo da označava mlade homoseksualce koji su zadovoljavali cara Tiberija, odnosno mušku prostitutku, te da je riječ i nastala u njegovo doba.¹⁰ Novije je međutim tumačenje drugačije. Champlin se ne slaže s tumačenjem što naglasak stavlja na muški analni snošaj; vještačeći Svetonijev navod u Tiberiju, drži da se spintrija odnosi kako na mušku tako i na žensku osobu,¹¹ štoviše, drži da termin derivira iz ženske, a ne muške seksualne profesije. Ne zna se točno što riječ znači, ali se zna kako je nastala iz grčke imenice ženskog roda sa sufiksom na *tria*, kao i druge srodne u domeni ženskih profesija. Autor povlači analogiju s *lupatria*, prostitutka, kako navodi Petronije u Satirikonu,¹² a koja se sastoji od latinskog korijena i grčkog sufiksa; tako i riječ *spintria*, za koju nema dokaza da označava mušku osobu, derivira iz grčkog u značenju *ženski snabdjevači seksom*.¹³ *Sphincter*, *sphinges*, *spintriae* deriviraju od grčkog σφίγγω (*sphingo*), stežem, okružujem. Stariji su komentatori vidjeli izravnog prethodnika spintriji u latinskom *spinter*, narukvica, dakle nešto što okružuje, steže ruku. *Spintria* bi tako pružala sličnu uslugu kao *lupatria*: stežući klijentu ne ruku nego penis bilo oralno, vaginalno ili analno. I *spintria* i *lupatria* su dvojezični hibridni termini za prostitutku, a *spintria* je prema Champlinu moguće Tiberijeva kovanica, neologizam.¹⁴ Spintrije su sudionici grupnog seksa što je podrazumijevao sudjelovanje troje do četvero muškaraca i žena, dakle osoba obaju spolova.

¹⁰ B. SIMONETTA – R. RIVA, 1981, 6; L. JACOBELLI, 1997, 2: prvi ju je upotrijebio PETRONIJE, Satirikon, 113. 11: In partem voluptatis <Lychas> temptabat admitti, nec domini supercilium induebat, sed amici quaerebat obsequium. ANCILLA TRYPHAENAE AD ENCOLPIUM: "Si quid ingenui sanguinis habes, non pluris illam facies, quam scortum. Si vir fueris, non ibis ad spintriam". <. . .> Pokušao je da se kao treći priključi ljubavnoj igri; pri tome međutim nije mrštio čelo kao gospodar, nego je tražio prijateljski pristanak. [Trifenina sluškinja Enkolpiju] – Ako u sebi imaš malo plemenite krvi, nećeš držati do nje više nego do obične kurve. Ako si muško nećeš pristati na jebanje

utroje; E. CHAMPLIN, 2006, 11, 13, bilj. 6; zanimljivo je ovdje primijetiti da je na nekim spintrijama vjerojatno prikazan analni seks, moguće između muškarca i žene: L. JACOBELLI, 1997, 15: Scena I tip c, sl. 7; B. SIMONETTA – R. RIVA, 1981, 10.

¹¹ E. CHAMPLIN, 2006, 12, 13.

¹² PETRONIJE, Satirikon, 37. 6: Ipse nescit quid habeat, adeo saplutus est; sed haec lupatria providet omnia, et ubi non putes.

¹³ E. CHAMPLIN, 2006, 11-14, bilj. 7.

¹⁴ E. CHAMPLIN, 2006, 16-17.

Sl. 3. Spintrija iz Majsana, avers.
Fig. 3. Spintria from Majsan, obverse.

Sl. 4. Spintrija iz Majsana, revers.
Fig. 4. Spintria from Majsan, reverse.

Drži da je to što su stupali u grupni seks,¹⁵ bio grijeh zbog kojih ih je Kaligula protjerao iz Rima.¹⁶ Osim toga Tiberije je na Capriju imao *cubicula* pune opscenih umjetničkih djela i (oslikane) seksualne priručnike Elefantide, ako im zatreba primjer. Izvođači su, spintrije, mogli prekinuti izvedbu da bi se nadahnuli umjetničkim djelima, čak i konzultirati priručnik, proučiti pozu koju je netko zatražio da se izvede, možda i sam car koji je, ostario i nemoćan, uživao u prizoru.¹⁷ Prema tome na spintrijama nisu bile prikazane spintrije. Na spintrijama su prikazane kopulacija ili felacija između dviju osoba, muške i ženske ili, rjeđe, dvojice muškaraca.¹⁸ Spomenimo ovdje da je Elefantida jedna od devet autorica ilustriranih seksualnih priručnika s popisanim, opisanim i enumeriranim seksualnim pozama; ti su priručnici, još jedno grčko-helenističko nasljeđe, vjerojatno bili predložak erotskim motivima u rimskoj umjetnosti.¹⁹

Dosada su bile više ili manje poznate dvije spintrije iz Hrvatske, ona iz Majsana (otočić u Pelješkom kanalu; Sl. 3-4)²⁰ i ona iz Narone (Vid; Sl. 5- 6),²¹ obje brončane. Za razliku od tih dviju, a čini se i od svih drugih, salonitanska spintrija je keramička, o čemu poslije.

¹⁵ E. CHAMPLIN, 2006, 14: TACIT, K., Anali, VI, 1, *multiplīci patientia*, 15-16.

¹⁶ E. CHAMPLIN, 2006, 10, 14: Kaligula je *spintrias monstrosarum libidinum* protjerao iz Rima: SVETONIJE, Dvanaest rimskih careva, Gaj Kaligula, 16: Tiberijeve pomagače u njegovim neprirodnim požudama htio je Kaligula potopiti u more, i samo se teškom mukom dao namoliti te ih je samo prognao iz Rima. *Spintrias monstrosarum libidinum aegre ne profundo mergetur exoratus, urbe submovit*.

¹⁷ E. CHAMPLIN, 2006, 14-17; u 18. st. je pisano o distribuciji tesera s brojem kubikula i prikazom pozicije koju par treba zauzeti: B. SIMONETTA – R. RIVA, 1981, 15.

¹⁸ B. SIMONETTA – R. RIVA, 1981, 9, 10; R. MARTINI, 1997, 11-12; L. JACOBELLI, 1997, 4, 15-17, bilj. 20, sl. 9; na sceni II mijenjaju se erotске scene s prikazom muškarca

i žene s dva muškarca kao na kasnoaugustovskoj aretinskoj keramici.

¹⁹ L. JACOBELLI, 1997, 5-7.

²⁰ I. MIRNIK, 1985, 88, kat. br. 3, T. I, 3; na aversu žena leži na lijevom boku a iza nje je muškarac, a na reversu je broj VII. Zahvaljujem dr. Mirniku što mi je poslao snimak spintrije iz Majsana.

²¹ R. MARTINI, 1997, 7, bilj. 15, vi; na aversu je scena felacija, a na reversu broj VIII; zahvaljujem dr. I. Mirniku što mi je poslao snimak gipsanog odljeva, na žalost, neotkupljene spintrije iz Narone. U Muzeju se sjećaju da je bila ponuđena za otkup od jednog splitskog privatnika, a u zagrebačkom se Arheološkom muzeju čuva njezin gipsani odljev. Ta je spintrija probušena, što nije rijedak slučaj: B. SIMONETTA – R. RIVA, 1981, 27, bilj. 32.

Sl. 5. Spintrija iz Narone, avers.
Fig. 5. Spintria from Narona, obverse.

Sl. 6. Spintrija iz Narone, revers.
Fig. 6. Spintria from Narona, reverse.

Spintrije su na temelju erotskih prikaza na aversu klasificirali Buttrey,²² Simonetta i Riva,²³ a na temelju raznih *figurae Veneris* što se mogu izdvojiti iz antičke literature i iz izvora Jacobelli.²⁴ Spintrije su uglavnom brončani ili mjedeni oblici,²⁵ no poznate su koštane,²⁶ olovne,²⁷ kao i bakrene erotske tesere.²⁸ Olovne tesere u klasifikaciji tesera koju donosi Rostowzew, uvrstavajući ih u *tessere privatae: t. lupanaria* (?), Simonetta i Riva drže starijima od brončanih i datiraju ih u Tiberijevo doba slijedom zabrane unošenja carskog lika u lupanarije.²⁹ Na toj se navodno Tiberijevoj zabrani uporabe novca i prstenja s carskim likovima u latrinama i bordelima dobrim dijelom temelji hipoteza o namjeni spintrija kao platežnom sredstvu u bordelima.³⁰ Najgorljiviji zastupnici te hipoteze su Simonetta i Riva. Podijelili su spintrije u tri skupine i datirali ih na temelju oskudnih izvora, čak i šutnje izvora, Svetonija i Marcijala, te usporedbe s pompejanskim freskama, u Vespazijanovo i Domicijanovo doba.³¹ Razni stručnjaci drže da su *lasciva nomismata* što ih spominje Marcijal³² upravo *spintriae*, koje je car Domicijan bacao po puku, okupljenom

²² T. V. BUTTREY, 1973.

²³ B. SIMONETTA – R. RIVA, 1981.

²⁴ L. JACOBELLI, 1997.

²⁵ T. V. BUTTREY, 1973, 52; R. MARTINI, 1997, 5, 6; G. FISHBURN, 2007, 3.

²⁶ L. JACOBELLI, 1997, 8.

²⁷ B. SIMONETTA – R. RIVA, 1981, 8, 15, 17, 18, 19, 23, 25: bilj. 5; M. ROSTOWZEW, *Tesserarum Urbis Romae et suburbii plumbeorum sylloge*, St. Pétersburg 1903; R. MARTINI, 1997., 17, bilj. 45.

²⁸ F. BENASI – N. GIORDANI – C. POGGI, 2003, 255, 258; J. D. BATESON, 1991, 393.

²⁹ SVETONIJE, Dvanaest rimskih careva, Tiberije, 58: Kad je nato okrivljenik bio osuđen, ta je vrsta zlobnog tužakanja malo-pomalo došla dotle da se smrtnim zločinom smatralo i ovo: u blizini Augustova kipa izbiti roba ili presvući odijelo, novac ili prsten s utisnutim likom Augustovim

unijeti u nužnik ili bludilište, te bilo koju riječ ili djelo njegovo i najmanjom kritikom povrijediti: *Damnato reo paulatim genus calumniae eo processit, ut haec quoque capitalia essent: circa Augusti simulacrum serum cecidisse, uestimenta mutasse, nummo uel anulo effigiem impressam latrinae aut lupanari intulisse, dictum ullum factumue eius existimatione aliqua laesisse*; B. SIMONETTA, R. RIVA, 1981, 21-22, 30.

³⁰ L. JACOBELLI, 1997, 4, bilj. 26 i 27.

³¹ B. SIMONETTA – R. RIVA, 1981, 10, 16: bilj. 18, 23, 24, 27: već je 1906. R. Nadrowski predložio njihovu dataciju u Domicijanovo doba.

³² MARCIJAL, M. V., Epigrami, 8.78: Čas nam nenadan oblak raspusne novčiće prospe, čas nam kocaka pad poklanja zvijeri na dar; L. JACOBELLI, 1997, 3, bilj. 13, 14: *nunc veniunt subitis lasciva nomismata nimbis, nunc dat spectatas tessera larga feras*.

za igara koje je car priredio,³³ kao novac. Navod je međutim sažet i ne precizira prirodu tih predmeta pa Jacobelli, razlikujući *tesserae* od *lasciva nomismata*, drži da *nomismata* znači "u obliku monete", a *lasciva* šaljiva, smiješna, vesela – kako je predlagao Buttrey držeći da izraz opisuje nepostojanost novca dok pada.³⁴ Fishburn drži da autori prevode i tumače Marcijalov navod u skladu s predodžbom koju imaju o namjeni predmeta, a dalje podcrtava da *lasciva* i znači da su *nomismata* nosile erotske scene, no to ništa ne govori o njihovoj namjeni.³⁵ Ako *lasciva nomismata* nisu spintrije, onda nisu ni oslonac za dataciju spintrija, a otvorena su pitanja kako su se spintrije nekoć zvale, kada su se proizvodile i čemu su služile. Ne zna se kako su se zvale, a više je hipoteza o njihovoj namjeni zanemareno ili oboreno,³⁶ uglavnom su se zadržale dvije temeljne: bile su platežno sredstvo - žetoni za lupanarije, odnosno žetoni za igru, a predlažu se i nove.³⁷

Ako su ti žetoni promjera 20-23 mm doista bili platežno sredstvo u bordelima, onda su brojevi na reversu doista mogli označavati vrijednost u asima od jednog do šesnaest asa koji su u jednom razdoblju činili jedan denar, a što se možda može i iščitati iz slova A što prethodi nekim brojevima; ovo uz napomenu da je cijena usluge bila između 2-10 asa.³⁸ Istaknimo ovdje da su brojevi na reversu nasumični, odnosno ne vezuju se isti brojevi uz iste scene; osim kad je riječ o sceni koju prate oznake na reversu AII, AIII i AVIII, te sceni felacije koju gotovo redovito, pa tako i onu iz Narone (Sl. 5-6), prati broj VIII.³⁹ Ukoliko se spintrijama plaćalo u bordelu trebale su se prije i poslije (osim ako ih nisu probušili i nosili za uspomenu) mijenjati za novac.⁴⁰ Fishburn spintrije vidi i kao mogući dokaz kratkotrajnog eksperimenta s ciljem ubiranja poreza od prihoda bordela u vrijeme zabrane unošenja novca s carskim likom. Drži da je uskoro trebalo postati očito kako rutinsko provođenje tog pravila ugrožava posao, stoga nije nikome u interesu. Po završetku eksperimenta spintrije bi bez ikakve vrijednosti bile odbačene ili sačuvane samo za razonodu ili uspomenu.⁴¹ Spintrija iz Majsana je probušena (Sl. 3-4).

A ako spintrije nisu žetoni za bordele? Jer nema dokaza da jesu. Vrijeme je okrenuti se reversima s brojevima i, kako sugerira Bateson, u njima gledati averse.⁴² Osim toga važno je istaknuti činjenicu na koju je ukazao Buttrey, da su spintrije povezane sa skupinom tesera s

³³ G. FISHBURN, 2007, 5, bilj. 16; L. JACOBELLI, 1997, 3, bilj. 14; B. SIMONETTA – R. RIVA, 1981, 19; T. V. BUTTREY, 1973, 56.

³⁴ L. JACOBELLI, 1997, 3, bilj. 15; J.D. BATESON, 1991, 392, 393; T. V. BUTTREY, 1973, 56.

³⁵ G. FISHBURN, 2007, 5 i 6, bilj. 10.

³⁶ R. MARTINI, 1997, 10-11, 13-14; J. D. BATESON, 1991, 391, bilj. 13; B. SIMONETTA – R. RIVA, 1981, 17, 18, 22, 23; T. V. BUTTREY, 1973, 53; na temelju broja na reversu prepoznavali su u njima kalendar, Augustove regije u Rimu, svojevrsne bonove za taverne, ulaznice za teatarske i druge priredbe, oznake mjesta u gledalištu (najviši je broj XVI koji je premali da bi enumerirao sjedala, a prevelik za oznaku kategorije gledatelja), sredstvo za bodovanje u igri, broj sobe prostitutke...

³⁷ L. JACOBELLI, 1997, 4, 7, bilj. 22; B. SIMONETTA – R. RIVA, 1981, 14-15, bilj. 11 i 12.

³⁸ G. FISHBURN, 2007, 2; B. SIMONETTA – R. RIVA, 1981, 18, bilj. 21.

³⁹ R. MARTINI, 1997, 7, bilj. 15, vi; L. JACOBELLI, 1997, 8, bilj. 57.

⁴⁰ R. MARTINI, 1997, 19; G. FISHBURN, 2007, 2, bilj. 5: nalazi analogiju u Americi 19. st. kada su se za bordele u Denveru izdavali žetoni, što je bilo sigurnije od čuvanja gotovine u službenim prostorima, a korisno i u bilježenju traga o uslugama koje su pružale pojedine žene.

⁴¹ G. FISHBURN, 2007, 10, bilj. 15; L. JACOBELLI, 1997, 4; SVETONIJE, Dvanaest rimskih careva, Gaj Kaligula, 40: Od nosača je tražio osminu njihove dnevne zarade, a od dnevne zarade bludnica iznos što su ga zarađivale za jedan posjet. Tome članu zakona bilo je dodano da se oporezuju i one žene koje su nekoć bile bludnice, i nekadašnji svodnici, nadalje i to da i brakovi potpadaju pod taj zakon. Gaj Kaligula, 41: Da ne bi ostavio neiskorišteno nijedno sredstvo za pljačkanje, otvorio je u svojoj palači bludilište, urediivši prema dostojanstvu mjesta veći broj soba gdje su ugledne gospođe i slobodni dječaci morali stajati na službu; tada je poslao okolo po trgovima i bazilikama svoje sluge da pozivaju mlade i stare ljude na zabavu. Posjetiteljima je po potrebi posuđivao novac na kamate, a posebni su ljudi morali njihova imena javno bilježiti kao imena onih koji su dali doprinos za povećanje carskog dohotka.

⁴² J. D. BATESON, 1991, 392; R. MARTINI, 1997, 4, bilj. 7.

carskim likovima, također s brojevima na reversu, i to onima koji cijelu skupinu datiraju ranije od datuma koji predlažu Simonetta i Riva.⁴³ Neosporno je da su tri srodne skupine tesera, erotske, s carskim likom i s različitim prikazima, kovane u istoj, moguće u rimskoj kovnici,⁴⁴ što je činjenica koja podcrtava pitanje o njihovoj službenoj namjeni.⁴⁵ Svojevrсна se veza između spintrija i tesera s carskim likovima vidi i u luksuznom namještaju u pozadini erotskih prikaza.⁴⁶

U Pompejima je, u *Thermae Suburbanae*, nađena skupina erotskih oslika na kojima je svakoj seksualnoj pozi pridružen jedan broj, što je vjerojatno način prenesen iz seksualnih priručnika. Te su erotske freske nađene u apoditeriju termi, svlačionici i broj je označavao broj ormarića za odjeću, mjesto na kojem je pohranjena odjeća u garderobi. Riječ je o šesnaest erotskih scena koje prate brojevi I-XVI,⁴⁷ kao na reversima spintrija. Već je istaknuto da su brojevi na spintrijama nasumični, a kako se u pravilu ne vezuju uz određenu scenu na spintriji, tako nema ni veze između spintrija i fresaka s istim brojem. Takva je veza urodila hipotezom da su brončane tesere s brojem služile kao žetoni za igru na koju se odnose freske u Terme Suburbane za koje je potvrđena ludička i humoristička namjera,⁴⁸ ali i hipotezom o žetonima za garderobu.⁴⁹ Zanimljivo je ovdje upozoriti na renesansnog umjetnika Giulia Romana koji je, vjerojatno inspiriran motivima na spintrijama koji se povezuju s erotskom tradicijom utemeljenoj na helenističkim prototipovima, izradio baš šesnaest erotskih crteža, seksualnih poza.⁵⁰ Kad smo kod inspiracije, spomenimo Buttreyevu ideju da su upravo spintrije zajedno sa žetonima s carskim likovima izvorište Svetonijevih objeda.⁵¹

S obzirom na utvrđenu vezu spintrija, odnosno erotskih tesera i onih s carskim likovima, odriče im se namjena platežnog sredstva u bordelima, i drugdje;⁵² pozornost se prebacuje na revers, odnosno broj i drži ih se žetonima za igru.⁵³ Moguće je da su erotski aversi puka dekoracija i bez značenja u igri, ali su ipak odraz svoga vremena; ne misli se uvijek samo na formu i stil (anatomske definicije, frizure),⁵⁴ nego i na klimu julijevsko-klaudijevskog doba, podatnu za proizvodnju i distribuciju i takvih prizora.⁵⁵

Ono što moramo imati na umu jest da spintrija iz Salone nije brončana, odnosno mjedena već keramička, nije dakle službeno proizvedena u istoj rimskoj kovnici s drugima. Znamo za još jednu spintriju koja nije službeni kov – spintriju iz Modene (*Mutina*). Modenska spintrija⁵⁶ je nađena u grobu 151 nekropole duž *via Emilia*;⁵⁷ riječ je o ukopu incineracijom datiranom relativno bogatim priložima u Klaudijevo-Neronovo razdoblje ne kasnije od zadnje četvrtine 1. st.⁵⁸ Modenska spintrija je jedinstvena iz više razloga: nađena je sustavnim istraživanjem zajedno s

⁴³ T. V. BUTTREY, 1973, 54-56, datira ih 22-37. g. po. Kr.; R. MARTINI, 1997, 7, 13: datira ih od kraja Augustova do Klaudijeva doba; L. JACOBELLI, 1997, 3, 4: u julijevsko-klaudijevsko doba; F. BENASI – N. GIORDANI – C. POGGI, 2003, 257, 256: zastupaju Buttreyevu kronologiju za početak kovanja.

⁴⁴ T. V. BUTTREY, 1973, 54; B. SIMONETTA – R. RIVA, 1981, 17; R. MARTINI, 1997, 6, 16.

⁴⁵ L. JACOBELLI, 1997, 5, 9; R. MARTINI, 1997, 13-15; F. BENASI – N. GIORDANI – C. POGGI, 2003, 260.

⁴⁶ T. V. BUTTREY, 1973, 58.

⁴⁷ L. JACOBELLI, 1997, 7; R. MARTINI, 1997, 11, bilj. 26; B. TALVACCHIA, 1999, 60.

⁴⁸ L. JACOBELLI, 1997, 8.

⁴⁹ G. FISHBURN, 2007, 2, 7, bilj. 3.

⁵⁰ B. TALVACCHIA, 1999, 61, 62; F. BENASI – N. GIORDANI – C. POGGI, 2003, 255.

⁵¹ T. V. BUTTREY, 1973, 57, 58; C. L. MURISON, 1987, 99.

⁵² R. MARTINI, 1997, 10, 11.

⁵³ T. V. BUTTREY, 1973, 54, 57; J. D. BATESON, 1991, 392; R. MARTINI, 1997, 3, 4; G. FISHBURN, 2007, 2, 7, T. V.

⁵⁴ L. JACOBELLI, 1997, 3, bilj. 18.

⁵⁵ T. V. BUTTREY, 1973, 57; J. D. BATESON, 1991, 391; L. JACOBELLI, 1997, 4, bilj. 21; R. MARTINI, 1997, 14.

⁵⁶ F. BENASI – N. GIORDANI – C. POGGI, 2003, 255-263, kat. br. 4, T. VI.

⁵⁷ F. BENASI – N. GIORDANI – C. POGGI, 2003, 249-250, T. I.

⁵⁸ F. BENASI – N. GIORDANI – C. POGGI, 2003, 250-254, T. II-V.

četiri novca iz julijevsko-klaudijevskog doba, što je prva arheološka potvrda kronologije spintrija temeljene do sada na identitetu carskih likova na tesserama s brojem na reversu i na stilu prikaza; od čistog je bakra, napravljena lijevanjem i pozlačena te se može pripisati radu jednog zlatara, što potvrđuje postojanje antičkih reprodukcija takvih predmeta. Nalaz koštane kocke, staklene kuglice i nekoliko staklenih oblutaka možda upućuju na namjenu spintrije – žetona za igru. Istu su namjenu možda imale i kovanice nađene u grobu.⁵⁹ Modenski nalaz se na temelju najmlađeg novca, Klaudijeva asa, datira u Klaudijevo doba ili malo poslije, u vrijeme kada je proizvodnja tesera obustavljena i kada ih je bilo teško pronaći. Spintrija i korintski novac iz groba 151 nisu bili platežno sredstvo, stoga ih Poggi povezuje s ostalim predmetima za zabavu, nađenima u istom grobu.⁶⁰ Drži da korintski novac nije izabran slučajno, već da je tu radi lika carice Livije. Na novcu u grobu 151 prikazani su portreti carske obitelji od Augusta do Klaudija kao na tesserama s carskim likom i brojem. Vlasnik nije mogao nabaviti originalnu, kovanu spintriju pa je nabavio lijevanu, a možda je, u nedostatku originalnih tesera s carskim likom, upotrijebio novac. Poggi, pozivajući se na Batesona, Buttreyu, Mowata, drži da su enumerirane tesere s erotskim prizorom i carskim likom bile žetoni u nepoznatoj igri, korištene na nepoznat način, pri čemu je prizor, kao i trijumfalni vijenac na reversu, bio puka dekoracija, pozadina, moguće je i razlikovao žetone dvaju igrača.⁶¹ Moguće je riječ, kako sugerira Martini, o tzv. trijumfalnim tesserama vezanim uz kartašku igru za stolom ili na podlozi vojničke inspiracije, poput šaha.⁶² Poggi drži da su tesere s brojem i prikazom služile u igri sličnoj ili verziji *Duodecim scripta*, popularnoj u cijelom rimskom svijetu, i od koje su derivirale moderne verzije poznate pod nazivima *Trictrac* ili *Backgammon*.⁶³ Poggi, oslanjajući se na Batesonov pristup tesserama preko igračih karata, a u nemogućnosti utvrđivanja kontinuiteta rimskih igara i srednjovjekovnih kartaških igara, donosi neke analogije između renesansnih igračih karata i enumeriranih tesera. To je naime doba kada se Europom proširila igra *Tarok* zvana *Ludus triumphorum* prema tadašnjem nazivu karata – *trijumfi* što, za razliku od antičkog, označava "svečan oslik slavnih osoba ili personifikacija", a odnosi se na ilustracije igračih karata. Svaka je trijumfalna karta popraćena rimskim brojem pridruženim prikazu, a najkarakterističnija oslikana verzija označena je brojevima I – XXI. Slike na kartama mogle su biti "slavni" protagonisti, kao Car, Carica, Papa, ili alegorični ili satirični prikazi, kao Smrt, Pravda, Objješeni, Mat, Papisa). U renesansi su se dakle u popularnoj igri taroka koristile karte urešene istim karakterističnim elementima kao i rimske tesere – brojem i serijom prikaza raznolika i nepovezana sadržaja i značenja.⁶⁴

Na spintriji iz Salone se, za razliku od analognih, vidi baldahin (inače prisutan na nekim drugim prikazima na erotskim tesserama), tako da, pretpostavljamo, imamo spintriju koja najbolje, u svakom detalju, odražava original. Keramičku spintriju iz Salone možda je netko privatno proizveo reproducirajući original vjerojatno rimske kovnice, a iz istih razloga zbog kojih su bile proizvođene i metalne spintrije.

⁵⁹ F. BENASI – N. GIORDANI – C. POGGI, 2003, 255, bilj. 29, 30; R. MARTINI, 1997, 7, bilj. 15; 9, bilj. 19.

⁶⁰ F. BENASI – N. GIORDANI – C. POGGI, 2003, 257-259; korintski novac nije bio platežno sredstvo u Rimu.

⁶¹ F. BENASI – N. GIORDANI – C. POGGI, 2003, 260-261, bilj. 56-58.

⁶² F. BENASI – N. GIORDANI – C. POGGI, 2003, 261, bilj. 59; B. SIMONETTA – R. RIVA, 1981, 22, bilj. 29: drže da se spintrije ne uklapaju u rimske šahovske igre.

⁶³ F. BENASI – N. GIORDANI – C. POGGI, 2003, 261, 262, bilj. 62, 63; Oblutci (*latrunculi*, *calculi*) su izrađivani

od različitih materijala, za igru, kao žetoni za pomicanje na igračim podlogama (*tabulae lusoriae*), pijuni u muškim, vojničkim igrama: D. IGNATIDOU, 2002, 21-23; Premda su nađene i podloge i žetoni za igru, te se igre spominju u pisanim izvorima, pravila igranja nisu precizno zapisana, pa ni posve odgonetnuta. Najpoznate rimske igre su (*tabula*) *duodecim scripta*, vrst Backgammon igre, te *ludus lantruculorum*, vrst šaha: S. M. MARENGO, 2002, 36; A. VARONE, 1994, 198-200.

⁶⁴ F. BENASI – N. GIORDANI – C. POGGI, 2003, 261, 262, bilj. 61.

LITERATURA

- BATESON, J. D., 1991. – J. Donald Bateson, Roman *Spintriae* in the Hunter Coin Cabinet, *Glaux*, 7, *Ermano A. Arslan Studia Dicata*, Parte II, Milano, 385-394.
- BENASI, F. – GIORDANI N. – POGGI, C., 2003. – Francesco Benassi – Nicoletta Giordani – Carlo Poggi, Una tessera numerale con scena erotica da un contesto funerario di *Mutina*, *Quaderni ticinesi di numismatica e antichità classiche*, XXXII, 249-273.
- BERNHART, M., 1926. – Max Bernhardt, *Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit*, Halle.
- BUTTREY, T. V., 1973. – T. V. Buttrey, The *Spintriae* as a Historical Source, *The Numismatic Chronicle*, 13, 52-63.
- CHAMPLIN, E., 2006. – Edward Champlin, Tiberiana 1: Tiberian Neologisms, *Princeton/Stanford Working Papers in Classics* <http://www.princeton.edu/~pswpc/pdfs/champlin/090601.pdf>
- FISHBURN, G., 2007. – Geoffrey Fishburn, Is that a *spintria* in your pocket, or are you just pleased to see me? <http://www.uq.edu.au/economics/hetsa/Fishburn%20final.pdf>
- IGNATIDOU, D., 2002. – Despina Ignatiadou, Colorless Glass in Late Classical and Early Hellenistic Macedonia, *Journal of Glass Studies*, 44, The Corning Museum of Glass, New York, 11-24.
- JACOBELLI, L., 1997. – Luciana Jacobelli, Tessere numerali bronzee romane nelle civiche raccolte numismatiche del Comune di Milano (tessere con ritratti Imperiali, *spintriae*, tessere con raffigurazione diverse). Parte II: Considerazioni storico-artistiche – Serie iconografiche, *Annotazioni Numismatiche, Supplemento X*, Milano.
- KOS, P., 1998. – Peter Kos, *Leksikon antičke numizmatike*, Hrvatski bibliografski zavod, Zagreb.
- MARENGO, S. M., 2002. – Silvia M. Marengo, Anfore ed altri oggetti della vita quotidiana, *ANTIQUA FRVSTVLA. URBS SALVIA. Materiali sporadici dalla città e dal territorio*, Abbazia di Fiastra, 4 ottobre – 31 dicembre 2002, 33-38.
- MARTINI, R., 1997. – Rodolfo Martini, Tessere numerali bronzee romane nelle civiche raccolte numismatiche del Comune di Milano (tessere con ritratti imperiali, *spintriae*, tessere con raffigurazione diverse). Parte I: Considerazioni numismatiche – Catalogo, *Annotazioni Numismatiche, Supplemento IX*, Milano.
- MIRNIK, I., 1985. – Ivan Mirnik, Nalazi novca s Majsana, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. serija, vol. XVIII, Zagreb, 87-96.
- MURISON, C.L., 1987. – Charles Leslie Murison, Tiberius, Vitellius and the *spintriae*, *The Ancient History Bulletin*, 1/4 (1987), 97-99.
- SIMONETTA B. – RIVA R., 1981. – Bono Simonetta – Renzo Riva, *Le tessere erotiche romane (spintrie). Quando ed a che scopo sono state coniate*, Lugano.
- TALVACCHIA, B., 1999. – Bette Talvacchia, *Taking Positions: On the Erotic in Renaissance Culture*, Princeton, New Jersey.
- VARONE, A., 1994. – A. Varone, Dadi (tesserae), u: *Pompeji Wiederentdeckt*, katalog izložbe, Antikenmuseum Basel und Sammlung Ludwig. 19. März – 26. Juni 1994, Rom.

IZVORI

- MARCIJAL, M. V., Epigrami – Marko Valerije Marcijal, *Epigrami*, prevela Marina Bricko, Matica hrvatska, 2, Zagreb 1998.
- PETRONIJE, Satirikon – *Petronije Arbiter, Satirikon ili vragolaste pripovijesti*, prijevod i popratni tekstovi Antun Branko Kalenić, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1986.
- SVETONIJE, Dvanaest rimskih careva – Gaj Svetonije Trankvil, *Dvanaest rimskih careva*, preveo Stjepan Hosu, Naprijed, Zagreb, 1978.
- TACIT, K., Anali – Kornelije Tacit, *Anali*, preveo i priredio Josip Miklič, Matica hrvatska, 8/I, Zagreb, 2006.

NOTES ON SPINTRIAE FROM SALONA IN THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM IN SPLIT

SUMMARY

Spintriae represent a special pseudo-monetary group among tesserae and are made of bronze, brass, copper, lead, bone, glass, or pottery, and are hence of interest primarily to numismatists. On the obverse, spintriae depict an erotic scene between two individuals, and on the reverse, in a laurel wreath with a dotted border a single Roman numeral, from I to XVI, sometimes preceded by the letter A; spintriae where the reverse is different are exceptionally rare, for example with a number greater than XVI, and probably are not authentic. Spintriae are thus erotic tesserae, and the name was given to them by Renaissance antiquarians who knew of such objects as well as the written sources in which spintriae are mentioned, i.e. the works of Suetonius and Tacitus, *Twelve Roman Emperors* and *Annals*. Both Suetonius (*Twelve Roman Emperors*, Tiberius, 43) and Tacitus (*Annals*, VI. 1), however, use the word *spintriae* to refer to people. The antiquarians could have seen in the depicted individuals in various sexual poses the emperor's favorites from the allegations by Suetonius and Tacitus. Champlin in studying the etymology of the word *spintria* and evaluation of the sources considers that *spintriae* are those performing group sex, consisting of the participation of three to four men and women, and not, as had been thought, male prostitutes. According to this true spintriae were not depicted on the spintriae. The spintriae depict copulation or fellatio between two individuals, male and female, and more rarely two men.

Tiberius' supposed prohibition of the use of coins and rings with imperial figures in latrines and brothels (Suetonius, *Twelve Roman Emperors*, Tiberius, 58) is to a great extent the basis of the use of spintriae as payment in brothels. The most eloquent supporters of this hypothesis are Simonetta and Riva, who on the basis of obscure sources, and even the silence of sources, Suetonius and Martial, and comparisons with frescos from Pompeii, date them to the reigns of Vespasian and Domitian.

If the *lasciva nomismata* mentioned by Martial (Epigrams, 8.78) were not spintriae, then they cannot be a basis for dating the spintriae, and the question remains open as to what spintriae were once called, when they were produced, and for what they were used. Their actual name remains unknown, and two basic hypotheses have remained valid about their use as a means of payment – as tokens for sexual services, or tokens for gambling.

If these tokens 20-23 mm in diameter were truly means of payments in brothels, then the numbers on the reverse could denote values in asses from one as to sixteen asses, which in one period were worth one denarius, which perhaps can be derived from the letter A that precedes some numbers; this would be valid if the prices for services were between 2-10 asses. The numbers on the reverse are random, meaning that the same numbers do not correspond to the same scenes; except for the scenes with the marks AII, AIII, and AVIII on the reverse, and the scenes of fellatio that regularly, including the example from Naronia (fig. 5 and 6), correspond to the number VIII. If spintriae were used to pay in brothels, then they must have been exchanged for money both before and after (unless they were perforated and worn as a remembrance, like the spintria from Majdan; fig. 3 and 4).

Considering the established connection between the spintriae or erotic tesserae and those with imperial figures, their use as payment in brothels and elsewhere is rejected, and attention is redirected to the reverse, with its number, and they are considered to have been gambling tokens.

To date, two spintriae from Croatia have been more or less known, one from Majsan (an islet in the Pelješac channel; fig. 3 and 4) and one from Naron (Vid; fig. 5 and 6), both bronze. In contrast to these two, and seemingly all the others, the Salonitan spintria is made of pottery, hence it was not officially produced in the same Roman mint with the others. It is hence unique, like the spintria from Modena, which was made of gilded cast copper and can be considered the work of a goldsmith. This confirms the reproduction in antiquity of such objects. The find of the Modena spintria in a grave together with four coins from the Julian-Claudian period is the first archaeological confirmation of the chronology of spintriae based so far on the identity of the imperial figures on tesserae with a number on the reverse as well as the style of the depiction. The find of bone cubes, glass balls, and several glass pebbles might indicate the purpose of the spintria and the coins with the portraits of the imperial family from Augustus to Claudius – tokens for a version of the popular Roman game *Duodecim scripta* or a similar game. The owner evidently could not acquire the original, minted spintria, so he purchased a cast one, and possibly missing the original tesserae featuring imperial figures, he used coins.

On the spintria from Salona, in contrast to the analogous examples, a baldachin is visible (otherwise present in certain other scenes on erotic tesserae), so it is conjectured that this spintria best reflects the original type in every detail. The pottery spintria from Salona was possibly produced privately, reproducing the original, probably from the Roman mint, for the same reasons the metal spintriae were produced

KEY WORDS: *Spintriae, tesserae, erotic scenes, Salona*